

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

מאת: יצחק בירך דסקל – דיין ומורה צדק וחבר בד"צ

בס"ד, גליון תטו, פרשת ויגש, תשפ"א

יעוץ לסכסוכי ממון, אישות, ועריכת חוזים וצוואות על פי ההלכה.

טל: 052-7611435 y.b.daskal@gmail.com

בית דין צדק "בינת המשפט"

ביאור התשובה

מצוה לקיים דברי המת שלא הושלש

בתחלה יש לברר, האם יש מצוה לקיים דברי המת כאשר המוריש כתב צוואה שלא כהלכה. הנה הסכמת רוב הפוסקים, שאין מצוה לקיים דברי המת אלא כאשר הושלש הדבר על ידי המת לידי שלישי, שיתן למי שמצווה עליו. והוא שיטת התוס' בגיטין (יג, א ד"ה והא) וכן סתם המחבר בחושן משפט (סימן רנב סעיף ב), וכן סתם המחבר באבן העזר (סימן נד סעיף א), אבל בחושן משפט (סימן רנ סעיף כג) הביא המחבר שיטה זו בשם יש אומרים. ולמעשה כתב בפתחי חושן (חלק ט, פרק ד, סעיף לח) וז"ל "הסכמת רוב הפוסקים שאין משום מצוה לקיים דברי המת אלא כשנתנו לשליש לשם כך, אבל אם היה בידו קודם שלא לשם כך, או שבא לידי לאחר הצוואה אין בו משום מצוה לקיים דברי המת" עכ"ל.

מבואר שרק אם השליש את הממון ביד שלישי, לתתו לאחר מותו, יש מצוה לקיים דברי המת. ודין השלשה היא דוקא שנותן המת לשליש, ובשעה שמשלש מצווה אותו, אבל אם היה הממון ביד השליש לפני כן לצורך אחר, ועכשיו מצווה אותו על ממון שכבר נמצא בידי השליש לפני כן לצורך אחר, אין מצווה לקיים דברי המת. כמו כן, אם ציוהו, ולא נתן בידו כלום. ולאחר מכן בא הממון לידי השליש, אין מצוה לקיים דברי המת. מכל מקום, אם נתן המת לשליש ממון, ואמר לו קח בנאמנות ותחלק כפי שאצוה עליך, ולא ציוהו, וצוהו לאחר מכן, יחול דין מצוה לקיים דברי המת, וזה פשוט. כמו כן אם ציוהו ולא נתן בידו כלום, ולאחר מכן נתן בידו כדי לקיים מה שציוהו לפני כן, פשוט שזה הוי כהשלשה.

העולה מזה: לא השליש המת את ממון הירושה ביד שלישי לתת למי שמצוה, הסכמת רוב הפוסקים שאין מצוה לקיים דברי המת. לפיכך, אם היה הממון ביד השליש לפני כן, שלא לשם נתינה על פי דבריו, או שבא הממון לידי השליש לאחר שציוה, אין בזה מצוה לקיים דברי המת. אבל אם נתן בידו ממון שיחלק כפי אשר יצוהו בעתיד, או שלא נתן לו כלום, ולאחר מכן נתן לו כדי לקיים מה שציוהו לפני כן – בשני אופנים אלו יש מצוה לקיים דברי המת.

בדין צוואה שלא כהלכה

ובו יבואר: א. מוריש כתב צוואה שלא כהלכה, האם יש בה מצוה לקיים דברי המת. ב. אביו כתב צוואה שלא כהלכה, האם חייב לקיים דבריו, משום מצוה לקיים דברי המת. ג. האם יש מצוה לקיים דברי המת, כשלא הושלש הכסף לשליש, ומהו גדר השלשה. ד. ציוה ליורשיו לתת ולא השליש, האם יש מצוה לקיים דברי המת. ה. חילקו את הירושה בטעות, שלא ידעו שהצוואה אינה כהלכה, האם יכולים לתבוע בחזרה את הירושה. ו. אחד הנהנים מהצוואה, יודע שהצוואה שלא כהלכה, והיורשים אינם יודעים, האם צריך להודיע להם שאין הכרח לקיים את הצוואה.

נידון א

"אבי מורי ז"ל כתב צוואה שלא על פי הלכה, בצוואה הוא הוריש לי לבד דירה אחת מהדירות, כהכרת הטובה על השנים הרבות שטיפלתי בו. שאר האחים אינם יודעים שהצוואה שלא כהלכה, ומעונינים להעביר את הדירה על שמי בטאבו. אני חושש, שאם היו יודעים שהצוואה אינה על פי הלכה, ויש אפשרות בידם להתנגד לקיום הצוואה, היו מתנגדים להעביר על שמי את הדירה. נפשי בשאלתי, האם חובתי ליידע אותם שהצוואה שלא על פי הלכה, או לא".

נידון ב

"אבי ציוה בעל פה לפני מותו לכל בניו, שאני אטול את תפילין שלו לאחר מותו, ולא השלישן ביד שלישי. אחי רוצים לקיים את הצוואה, אבל אינם יודעים שאינם חייבים לקיים דבריו, כיון שלא נתן לי לעשות קנין. האם אני צריך לעורר אותם לזה".

תשובה

בשני השאלות, אפשר ליטול את הירושה ללא כל שאלה. ואם לאחר מכן היורשים יתבעו את זה שנטל את הירושה, שנטל שלא כדין, אי אפשר להוציא ממנו את הירושה.

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

האם יש מצות כיבוד אב

ובמקום שאין מצוה לקיים דברי המת, ואביו ציוהו ליתן ממון הירושה לפלוני, יש לברר האם יש בזה משום מצות כיבוד אב. והנה כתב בשו"ת רבי עקיבא איגר (מהדורא קמא, סימן סח) וז"ל "ומעתה נראה לי לדינא, במצוה לבניו דרך צוואה ליתן ממון ירושתם לפלוני כך וכך, דצריכים לקיים מדין כיבוד אב. ומה דשקלו וטרו הפוסקים בדין מצוה לקיים דברי המת שהוא רק במשליש מתחילה לכך, היינו בלשון תנו, דהוי רק לשון מתנה. גם נפקא מינא במצוה לאחד משאר יורשיו דלא שייך דין כבוד אב. גם במצוה לבניו נפקא מינא, דמשום כיבוד אב לא כפינן להו, ומדין מצוה לקיים דברי המת כפינן, כדאיתא בפרק השולח (גיטין מ, א) ובהר"ן פ"ק דגיטין בסוגיא דמעמד שלשתן".

"אולם מפקפק אנכי בזה, דיש לומר, כיון דירשו הממון, הוי ממון שלהם, ואינן מחוייבים לקיים בזה צוואת אביהם דקיימא לן כיבוד אב משל אב (יורה דעה רמ, ה), ואף דבמטלטלי דיתמי מצוה לפרוע חובות אביהם (כתובות צא, ב), ופירש"י (שם, ד"ה מצוה) משום כבוד אב, ונוכח מזה, כיון דמכח אביהם בא להם הממון, לא מקרי כל כך של בן, מכל מקום, יש לומר, דדוקא התם, שהוא בצירוף טעם דהוי קצת נעילת דלת. אלא דאם כן למאי הוצרכו תוס' פרק הכותב (כתובות פו, א ד"ה פריעת) ליתן טעם דאין כופין על מטלטלי דיתמי משום דכיבוד אב מצות עשה שמתן שכרה בצדה, [וזה אינו ברור כל כך, עיין תוס' (ב"ב פרק גט פשוט דף ע"ד) דמכל מקום רשאים הבית דין לכופו על מצות כבוד אב, ובמטלטלי דיתמי לא מצינו דרשאים הב"ד לכופו] והיה להם ליתן טעם, כיון דהוא ממון הבן והוא רק בצירוף קצת נעילת דלת, משום הכי לא כפינן ויש לדחות. וצריך לי עיון לדינא במצוה לבניו דבר שיש בו חסרון כיס ממון הירושה, אם צריכים לקיים הצוואה, וההיא דהניח להם ריבית דבר מסויים (בבא קמא צד, ב), יש לומר דהתם הוי זילותא לאביו, אבל מדין כיבוד יש לומר דלא מחייבי וצ"ע" עכ"ל.

הנה מבואר בדבריו דמסתפק למעשה, האם יש כיבוד אב לקיים צוואת אביו היכא דאין מצוה לקיים דברי המת, וצדדי הספק הן, דאף על פי שאין מצות כיבוד אב אלא מממון של אב ולא ממון של בן (יורה דעה רמ, ה), וכיון שזכה בממון הירושה הרי זה ממון הבן, מכל מקום, יש לומר, שכיון שממון זה בא מאביו, הרי זה כממון אביו לענין זה. והביא ראיה מהא דחייב הבן לפרוע חובות אביו ממטלטלין, אף על פי שמטלטלין לא משועבדים למלוה, מכל מקום משום מצות כיבוד אב חייב לפרוע חובות אביו, שמע מינא דנחשב ממון האב לענין זה. ושוב דחה זאת, וכתב דדלמא שם מצטרף גם

ציוה לירשיו ולמי שיש בידו לקיים ולא השליש

מכל מקום, אם ציוה לירשיו, כתב בשו"ת הריטב"א (סימן נד) וז"ל "אבל אנו תופסין בדינו מרבנו הרא"ה ז"ל, והוא האמת והנכון בעיני, דאפילו לא הוציא מתחת ידו לכך, כל שצוה לירשין, או למי שספק בידו לעשות, וקבל עליו או שתק, יש בו משום מצוה לקיים דברי המת, וכופין עליהם לקיימם" עכ"ל.

וכן כתב הריטב"א בחידושו בכתובות (ע, א). והסמ"ע (סימן רנב ס"ק ח) והש"ך (שם, ס"ק ד) הביאו את דברי הריטב"א להלכה. ואף על פי שרבי עקיבא איגר (שו"ת מהודרא קמא, סימן קנ), והביאו בפתחי תשובה (שם, ס"ק ג) מוכיח שהרבה ראשונים חולקים על שיטת הריטב"א, וסוברים שאפילו ציוה לירשיו אין מצוה לקיים דברי המת אלא בהושלש, וכן הביא בשו"ת מהרי"א הלוי חלק ב סימן פו, מכל מקום אחר שהסמ"ע והש"ך פסקו כן, בודאי יש בזה מצוה לקיים דברי המת.

וסברת הרא"ה והריטב"א היא, דהטעם שצריך השלשה, שכיון שלא השליש, אין הוכחה שהמת גמר בדעתו לתת לפלוני, שכיון שהממון לא נמצא ביד שלישי, איך יהיה כח למי ששמע צוואתו, להוציא את הממון בעתיד מיד הירשים, לכן אנו אומדין דעת המצווה שלא גמר בדעתו לתת לפלוני, שאם היה גומר בדעתו לתת, היה משליש את הממון ביד שלישי, ומזה יצא לרא"ה, שאם ציוה לירשיו שבודאי בידם לתת למי שמצוה, שהרי הם יהיו מוחזקים בממון מכח הירושה, או שציוה לאדם גדול שבידו לכפות על הירשים לתת למי שציוה, בזה יש הוכחה שיש גמר דעת של הנותן לתת לפלוני, ולכן המצווה לירשיו, או למי שיש בידו לכופו את הירשין לקיים את הצוואה, יש מצוה לקיים דברי המת גם כאשר לא הושלש.

ולפי זה, דוקא אם ציוה לכל יורשיו ולא רק למקצת מהם, כיון שאפילו אם לאחד לא ציוה, והוא יהיה מוחזק בממון, ימנע לתת את הממון למי שצוה, אבל מכל מקום בזה יש לומר שחלקם של הירשים שציוה להם, יש מצוה לקיים דברי המת בחלקם, וצריך עיון בזה.

העולה מזה: הטעם שצריך להשליש, כי אין גמירות דעת בלא השלשה, דהירשים ימנעו לקיים דברי המת שלא שמעו מפיו, לפיכך, אם ציוה לכל יורשיו, או למי שספק בידו לתת, ושתק וקבל עליו, יש בו משום מצוה לקיים דברי המת אפילו לא הושלש בידו, כך פסקו הסמ"ע והש"ך, ואע"פ שיש חולקים, ראוי לחשוש לדבריהם. ואם ציוה לקצת יורשים, יתכן שיש עליהם מצוה לקיים דבריו מתוך חלקם בירושה.

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

העולה מזה: רבי עקיבא איגר מסתפק אם חייב לקיים מצות המת של אביו כשלא הושלש מדין כיבוד אב, כיון שאין חיוב מצות כיבוד אב רק מממון האב, ויש להסתפק אם ממון הירושה נחשב מממון הבן או האב. אבל מהרי"א הלוי פשיטא ליה שהוי ממון האב, וחייב לקיים מצות אביו, ולמעשה בודאי ראוי לעשות כן.

נתן לאחיו הירושה, וטוען שהיה ירושה בטעות

עוד יש לברר, מה הדין אם האב כתב צוואה שאינה כהלכה, והיורשין לא ידעו הלכות צוואה שאין הצוואה כהלכה, וחילקו את ממון האב לפי הצוואה. לימים טען אחד היורשים, שכיון שנודע לו שהצוואה שלא כהלכה אינה מחייבת, הוא תובע בחזרה את ממון הירושה לחלק על פי תורה, האם יכול להוציא ממון בטענה זו מיד מי שקיבל ממון הירושה על פי הצוואה.

והנה כבר ביארנו בסימן רמח, שאין לבטל מקח וקנין אלא כאשר יש אומדנא דמוכח שהיה בטעות, והנה בצוואה של האב שלא כהלכה, כבר נתבאר שאם ציוה ליורשיו חייבים לקיים מצותו. ואפילו לא ציוה ליורשיו ראוי לקיים מצות אביו בגלל מצות כיבוד אב, ורוב רובא של היורשין נוהגים לקיים מצות אביהם גם אם על פי הלכה אין הכרח לקיים, לפיכך אין אומדנא דמוכח להוציא מיד המוחזק אחר שזכה בירושה.

העולה מזה: כתב האב צוואה שלא כהלכה, אם לאחר חלוקת הירושה טוען היורש שלא ידע שצוואה זו שלא כהלכה, ואינו חייב לקיימה, ורוצה לקבל בחזרה את הירושה, אין להוציא מיד המוחזק, כיון שאין אומדנא דמוכח שאם היה יודע שהצוואה שלא כהלכה לא היה נותן את ממונו לפי הצוואה אלא שעכשיו חוזר בו, ואין להוציא ממון מיד המוחזק אלא באומדנא דמוכח.

נידון דידן

ולאחר מה שביארנו, נבוא לבאר את הנידונים שבשאלה זאת, האם באופן שיש צוואה שלא כהלכה, ואחד היורשים יודע שאינה כהלכה, האם צריך ליידע את אחיו שאינה כהלכה, דאולי לא יתמצו לחלק כפי הצוואה, וכן בצוה לתת תפלויו לאחד מהבנים.

בכל האופנים נראה פשוט, שכיון שנתבאר שדבר גדול מאוד הוא לקיים את הצוואה, הן ממצות כיבוד אב, והן ממצות לקיים דברי המת לפי שיטת הסמ"ע והש"ך כיון שציוה ליורשיו ואפילו לא הושלש, והן לפי שיטת הראשונים שאפילו הושלש יש מצוה לקיים דברי המת, בודאי הנוהג כן שכרו גדול משמים. לפיכך בודאי שאין צורך ליידע

טעם של חז"ל שתיקנו כדי שלא לנעול דלת בפני לוי מצוה על הבן לפרוע חובות אביו. ונשאר בצריך עיון.

אבל בשו"ת מהרי"א הלוי זצ"ל שדן בדין צוואה של הרה"ק מסדיגורא זצוק"ל, פסק בפשיטות שממון שקיבלו היורשין הוא בחזקת אביהם המוריש, ואין זה נחשב ממון היורשין, והא לך לשונו.

בשו"ת מהרי"א הלוי (חלק ב סימן פו) "ומעתה מבואר דלעניות דעתא אין על הבנים חיוב לקיים הצוואה, ולא שייך בזה מצוה לקיים דברי המת. ומכל מקום נראה לעניות דעתא, דיש בזה משום מצות כיבוד אב, וכן כתב הגאון בשו"ת רע"ק איגר חלק יורה דעה סימן סח. ומה שפסק שם על זה דקיימא לך כיבוד אב משל אב ולא משל בן. מכל מקום ראייתו מרש"י לענין מטלטלי דיתמי הוא ראייה גדולה. ועיין בתוס' גיטין דף י"ג ע"א ד"ה והא. שכתבו דבירושה לא פסק כח המוריש מאותו הממון עיין שם. ואם כן, אפשר דמיקרי של אב, ושייך ביה מצות כיבוד אב, וגם כתב שם בתשובה דמשל בן אף דליכא בזה חיוב כיבוד אב, מכל מקום, אם אין הבן מקפיד על חסרון כיס, מצוה קא עביד, ובנידון דידן, מאחר דהבנים חסידים וקדושים, מהראוי להם לקיים רצון אביהם הרה"ק זי"ע מחמת מצות כיבוד, אבל אין בזה שום כפיה ולא חיוב, כך נראה לעניות דעתא ברור בס"ד עכ"ל.

והוסיף בזה בסימן פז, וז"ל "אמנם בגוף הצוואה כבר כתבתי דעתא העניה בתשובתי לק' קניה ענייטש, דאין להוציא ממון מחזקת יתמי על פי צוואה זו, דיש מחלוקת הקדמונים אם אמרינן בכהאי גוונא מצוה לקיים דברי המת. ומכל מקום כתבתי דמשום מצות כיבוד אב מחויבים היורשים לקיים דברי הצוואה בכל פרטיה. ואף דקיימא לך כמאן דאמר משל אב מכל מקום, מאחר דהממון בא מכח ירושה לא פסק כח האב מאותו הממון ומיקרי משל אב, והבאתי ראייה לזה מדברי התוס' גיטין דף י"ג ע"א ד"ה והא ע"ש בסוף הדיבור. ומהאי טעמא כתב הרמ"א ביורה דעה סימן רטז סעיף ד' דכל יוצאי חלציו קרוין בית אב, משום דהממון בא מכחו והוי כשלו, וממילא דמיקרי נמי של אב לענין כיבוד. וזהו גם כן הטעם מה דקיימא לך רשות יורש לאו כרשות לוקח דמי. והסמ"ע בסוף סימן שנ"ד כתב הטעם משום דברא כרעא דאבוה. ודבריו צריכין ביאור, דהא אם מכר האב לבנו פשיטא דהוי שינוי רשות. ועל כורחך כמו שכתבתי, דכיון דבא בירושה לא פסק כח האב מאותו הממון, ומשום הכי לא הוי שינוי רשות: עכ"ל מהרי"א הלוי.

לאור זאת, גם אם אין להורות בחיוב ממש לקיים מצות המת משום כיבוד אב, אין ספק שראוי לעשות כן.

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

בידו לתת, ושתק וקבל עליו, יש בו משום מצוה לקיים דברי המת אפילו לא הושלש בידו, כך פסקו הסמ"ע והש"ך, ואע"פ שיש חולקים, ראוי לחשוש לדבריהם. ואם ציוה לקצת יורשים, יתכן שיש עליהם מצוה לקיים דבריו מתוך חלקם בירושה.

ג. רבי עקיבא איגר מסתפק אם חייב לקיים מצות המת של אביו כשלא הושלש מדין כיבוד אב, כיון שאין חיוב מצות כיבוד אב רק מממון האב, ויש להסתפק אם ממון הירושה נחשב מממון הבן או האב. אבל מהרי"א הלוי פשיטא ליה שהוי ממון האב, וחייב לקיים מצות אביו, ולמעשה בודאי ראוי לעשת כן.

ד. כתב האב צוואה שלא כהלכה, אם לאחר חלוקת הירושה טוען היורש שלא ידע שצוואה זו שלא כהלכה, ואינו חייב לקיימה, ורוצה לקבל בחזרה את הירושה, אין להוציא מיד המוחזק, כיון שאין אומדנא דמוכח שאם היה יודע שהצוואה שלא כהלכה לא היה נותן את ממונו לפי הצוואה אלא שעכשיו חוזר בו, ואין להוציא ממון מיד המוחזק אלא באומדנא דמוכח.

ה. כתב האב צוואה שלא כהלכה, או ציוה לתת תפיליו לאחד מהבנים, ואחד הבנים יודע שאין הכרח לקיים את דברי המת כיון שלא כתב צוואה כהלכה, ולא עשו קנין הראוי, ולהרבה פוסקים אין בזה מצוה לקיים דברי המת, מכל מקום אין צריך ליידע את היורשים זאת אם רוצים לקיים מצות אביהם, כיון שמצוה גדולה מאוד לקיים דברי האב מדין מצות כיבוד אב, ולהרבה פוסקים גם מדין מצוה לקיים דברי המת. ואם יתבעו לאחר זמן את הזוכים בירושה שהוא ירושה בטעות, אין בכח בידם להוציא את הממון.

את אחיו, דאפילו אם יש חשש, שאם היו יודעים זאת, לא היו רוצים לנהוג כן, ולא היו מקיימים מצוה גדולה זאת, מכל מקום, כיון שבודאי ראוי לנהוג כן, אין ליידע אותם, שהרי נוהגים כראוי. וגם אין לחשוש שלאחר שיזכה בממון יתבעו לדין שממון שלא כדין בידו, שכבר נתבאר שאי אפשר להוציא ממון זה מידו, לכן ראוי שלא ליידע אותם, כדי שלא יגרום להם לעבור איסור שלא קיום מצות אביהם, כך נראה לי פשוט לעניות דעתי.

העולה מזה: כתב האב צוואה שלא כהלכה, או ציוה לתת תפיליו לאחד מהבנים, ואחד הבנים יודע שאין הכרח לקיים את דברי המת כיון שלא כתב צוואה כהלכה, ולא עשו קנין הראוי, ולהרבה פוסקים אין בזה מצוה לקיים דברי המת, מכל מקום אין צריך ליידע את היורשים זאת אם רוצים לקיים מצות אביהם, כיון שמצוה גדולה מאוד לקיים דברי האב מדין מצות כיבוד אב, ולהרבה פוסקים גם מדין מצוה לקיים דברי המת. ואם יתבעו לאחר זמן את הזוכים בירושה שהוא ירושה בטעות, אין בכח בידם להוציא את הממון.

דינים העולים:

א. לא השליש המת את ממון הירושה ביד שלישי לתת למי שמצוה, הסכמת רוב הפוסקים שאין מצוה לקיים דברי המת. לפיכך, אם היה הממון ביד השלישי לפני כן, שלא לשם נתינה על פי דבריו, או שבא הממון ליד השלישי לאחר שצויה, אין בזה מצוה לקיים דברי המת. אבל אם נתן בידו ממון שיחלק כפי אשר יצוהו בעתיד, או שלא נתן לו כלום, ולאחר מכן נתן לו כדי לקיים מה שצויה לפני כן – בשני אופנים אלו יש מצוה לקיים דברי המת.

ב. הטעם שצריך להשליש, כי אין גמירות דעת בלא השלשה, דהיורשים ימנעו לקיים דברי המת שלא שמעו מפיו, לפיכך, אם ציוה לכל יורשיו, או למי שספק

